

In ons proefschrift betrachten wij een doorlichting van de Orde van het H.Kruis over de periode (1750-)1840-1927. De kruisheren verkeerden in dezelfde situatie als al die andere instituten, die op het einde van de achttiende eeuw door verval van krachten en van doelstellingen met uitsterven werden bedreigd. In het eerste deel van onze scriptie hebben wij deze teloorgang uitgebreid geanalyseerd. Een eventuele omkeer leek uitgesloten. De meeste conventen beoefenden nog slechts op papier de *vita mixta*. Zowel hun contemplatief leven als hun actief apostolaat misten engagement en vurige kracht. Onverzettelijkheid trad alleen op in de strijd tegen de prior-generaal die de versplintering wilde indijken. Vanaf het midden van de achttiende eeuw leek het erop, dat de orde in haar laatste levensfase was aanbeland. Hoewel deze oude dag nog jaren kon voortduren en ofschoon – zeer theoretisch gesteld – de revitalisatie nog altijd tot de mogelijkheden behoorde, maakten de politieke machthebbers korte metten met de afzonderlijke huizen en met het reguliere instituut *tout court*. Verschillende andere orden ontwierpen (statutair) een noodplan tegen de inmenging van het wereldlijk gezag, zodat zij ondanks opheffing en vervolging, in ballingschap overleefden en naar voorspoediger tijden reikhaldden. De kruisheren bezaten een dergelijk noodplan niet. Eenmaal het centraal bestuur wegviel, verdwenen de cohesie en de toekomstverwachting. Eerst in Frankrijk, vervolgens in de Oostenrijkse Nederlanden, daarna in het H.Roomse Rijk en tenslotte in de Noordelijke Nederlanden werden de schaars bevolkte huizen, die vaak als onnutig werden geëtiketteerd, opgeheven. Tussen 1812 en 1814 leek het einde onverbiddeijk aangebroken te zijn. De individuele reacties van de kruisheren, voor zover we ze konden opsporen, waren zeer verscheiden. Slechts een minderheid verzette zich tegen het afsterven van de orde. Met het verstrijken van de jaren, c.q. met het uitblijven van de restauratie, luwde ook dit verzet.

Toch werd er geen overlijdensakte opgemaakt. *De facto* overleefden de reguliere kanunniken van het H. Kruis in enkele huizen, die hen ontnomen waren, maar die om de een of andere reden nog niet verkocht geraakten. De meeste van deze ‘pseudo conventen’ – voormalige religieuzen die in groep samenleefden – vielen na een korte tijd uiteen. Twee Noord-Brabantse conventen, Uden en Sint-Agatha, hielden echter stand. Een externe factor, met name het admotatiecontract (pachtvereenkomst), lag paradoxaal genoeg aan dit overleven ten grondslag. Van het vitale kloosterleven van weleer restten overigens ook in beide conventen hoofdzakelijk het koorofficie en de fundatiemissen. Omdat de Nederlandse overheid niet geneigd was de pachtvereenkomst te versoepelen, behelsde het overleven slechts de verlenging van de oude dag.

De kring rond Van den Wijmelenberg zocht vanaf 1840 bewust naar een vernieuwd (lees dynamisch) kloosterleven en haakte gretig in op het missionair Noord-Brabants vuur. Het moet gezegd dat de commissaris-generaal ook zocht naar verankering, naar uniformiteit en conformiteit. Verder moet ontkenend worden geantwoord op de vraag of de reguliere kanunniken op een congregationeel leven afstevenden. Aan de complexe samenspraak, nu en dan ook polarisatie, tussen oud en nieuw, hebben wij uitgebreid aandacht geschonken in het tweede deel van onze scriptie. Uit de grondige analyse van de era 1840-1889 is een duidelijke transformatie aan het licht gekomen: *een 'nieuw' instituut werd 'geboren' gelardeerd met heel veel elementen van de vroegere orde*. De herstichting/restauratie/transformatie ging gepaard met heel veel pijn: onbegrip, tegenwerking binnen en buiten de orde, een dalend aantal roepingen voor het religieus leven in het algemeen en last but not least het mislukken of minstens slabakken van de meeste 'nieuwe' projecten van apostolaat. In 1840 telde de orde twee huizen, in 1889 nog altijd maar vier. Geld was er nauwelijks, er was een groot tekort aan broeders en de vergrijzing onder de priesters was voelbaar. Vijftig jaar na de heropleving waarde het spook van het afsterven weer rond in de rangen van de kruisheren (een toenemend aantal uittredingen, angst voor internationale politieke evolutie, *peculium*, verzet tegen de benoemingspolitiek van de magister-generaal en gezagsproblemen in de conventen).

Van groot belang is de vaststelling, dat Van den Wijmelenberg zijn licht niet opstak bij de andere heroplevende oude reguliere instituten, maar zelf via gissen en missen paden effende naar de toekomst. Daarin verschilde hij geenszins van de andere oversten, die, los van elkaar, hun instituten uit de assen wilden laten herrijzen. Allemaal hebben zij dezelfde problemen ondervonden wat betreft het herwinnen van hun plaats in het kerkelijk landschap en hun manier van samenleven in de burgerlijke staat. De felle botsingen van bijvoorbeeld de benedictijnen, de dominicanen en de norbertijnen werden door de kruisheren evenwel niet geëvenaard. Omdat haar leden zich grotendeels schikten naar de directieven van het episcopaat enerzijds, en omdat Rome eiste dat zij koorheren bleven anderzijds, kon de voormalige Orde van het H.Kruis deels gerestaureerd en deels vernieuwd worden. Wegens overhaasting, verder omdat er zich voor de kruisheren niet echt een nieuw terrein van apostolaat aanbood, ook al omdat Uden en Diest straatarm waren, stuikte de groei van de orde, nauwelijks tien jaar na de heropleving, ineen. Met de invoering van de *communitas bonorum et personarum*, met de beslaglegging op het geld van Sint-Agatha en met de centralisatie van de orde zorgde Van den Wijmelenberg in de jaren vijftig voor enkele zwaar gecontesteerde maatregelen die het voortbestaan van de orde echter waarborgden. Vanuit Sint-Agatha legitimeerde de magister-generaal zijn optreden door te speuren naar overwoekerde paden. Waar het dynamisme en de vitaliteit ontbraken probeerde

hij stabiliteit te garanderen door een beroep te doen op oude rechten en gebruiken. Op die wijze bezorgde hij de kruisheren een erkende plaats temidden van de vele oude en nieuwe reguliere instituten. Ofschoon de orde maar vier huizen telde, klein was in getal en stilaan met vergrijzing werd opgescheept, mocht Van den Wijmelenberg toch aansluiten in de rij van de groten op het Eerste Vaticaans Concilie.

Er was echter meer aan de hand. Iedere duurzame hervorming wortelt in het fenomeen van de bescheiden groepen, die voor eigen rekening opnieuw de weg gaan van de stichting. Amper tien jaar na de heropleving van de Orde van het H. Kruis bracht de periode van stabilisering een gevoel van onbehagen voort. De meeste kruisheren maakten er zich niet druk over, Van den Wijmelenberg wel. Omdat hij in het eigen midden teleurgesteld werd door het gebrek aan dynamisme en het ontbreken van leiderskwaliteiten bij zijn naaste medewerkers, omdat hij veeleer tegenwerking ondervond, deed hij, zonder veel tamtam te maken, een beroep op Rome en verstevigde zijn greep op het religieus leven van zijn confraters. Simultaan keerde hij terug naar de bronnen van de orde. Heel vaak gaat zo'n terugkeer niet verder dan een integraal en letterlijk hernemen van de oorspronkelijke regel. Zo had het generaal kapittel het ook begrepen. De constituties van 1868 waren immers een exponent van een dergelijke terugkeer. Van den Wijmelenberg van zijn kant was er geen voorstander van, omdat ze reactionair waren en weinig expansief. Hem was het er veeleer om te doen de geest van de oorspronkelijke kern terug te vinden. In die zin dient men zijn toenemende belangstelling voor spiritualiteit te beoordelen, alsook de functionele aanwending van de traditie. *De terugkeer naar de bronnen ging bij hem gepaard met opzienbarende vernieuwingen.*

Achteraf had Hollmann het niet zo erg begrepen op de manier waarop Van den Wijmelenberg de heropleving van de orde had aangepakt. In zijn ogen was de commissaris-generaal te overhaast tewerk gegaan en had hij de historische bronnen misbruikt. Was deze kritiek terecht? Het antwoord laten we in het midden. Steeds volgens Hostie bevestigt de geschiedenis van de jaren die volgen "op opzienbarende wijze, dat alleen dit soort hervormingen een breed gehoor vindt. Terwijl ze op zoek zijn om de oorspronkelijke geest terug te vinden, weigeren ze niet zich te onderwerpen aan een nieuwe bewerking."¹ Een dergelijke spiritualiteit heeft het effect van een schok. Zij roept enthousiasme op en heeft felle tegenspraak te doorstaan. In het geval van Van den Wijmelenberg was de obstructie in de jaren zestig groter dan de enthousiaste medewerking, waardoor een hypotheek werd gelegd op de toekomst van de orde, die klein in getal bleef.

¹. R. HOSTIE, *Leven en dood van de religieuze instituten*, 1972, p. 320

In deze jaren deed Van den Wijmelenberg vaak een beroep op Rome en op de internuntiatuur. Tevens riep hij steeds meer de bemiddeling van jezuiten in. In de volgende decennia stond de Societeit van Jezus de kruisheren niet alleen bij in de geschillen met de burgerlijke en kerkelijke autoriteiten, maar ook in de opbouw van het centraal gezag en in de procesmatige verdieping van de spiritualiteit van het Kruis.

Na 1870 verminderde de tegenstand tegen het beleid van de magister-generaal. Enkelen ontdekten de voordelen van de gemeenschap van goederen. Toch was er nog veel individueel verzet tegen de *communitas personarum*. Dat ondervond magister-generaal Smits, die niet alleen het proces tegen de staat om de goederen van Sint-Agatha verloor, maar ook geconfronteerd werd met een aantal uitredingen in Diest en Maaseik en daarom voorzichtig diende te zijn in zijn benoemingspolitiek. De algemene religieuze context zorgde intussen voor een lichte aangroei van roepingen. Bovendien redde Smits de conventen van Diest en Uden van de teloorgang. In beide kloosters mislukte het extern apostolaat. Smits gaf ze een nieuwe bestemming.

De aangroei van het aantal intredingen inspireerde Manders om meer werk te maken van het observante kloosterleven. Tijdens zijn generalaat werd de stoot gegeven om krachtige prioren aan het hoofd van de kloosters te plaatsen. Hollmann zou van deze politiek de vruchten plukken in een gewijzigd kerkelijk klimaat, waarin de Romeinse bevoogding veel nadrukkelijker voelbaar werd in het kloosterleven, waarin het aantal roepingen fel steeg, waarin de roep om overzee te missioneren velen naar het klooster dreef en waarin het nieuwe kerkelijk recht aanstuurde op uniformiteit, gehoorzaamheid, centralisatie en herbronning van de identiteit.

In feite had Hollmann geen andere doelstellingen dan Van den Wymelenberg, maar de omstandigheden zaten hem veel meer mee. Bij de heropleving van de orde in Nederland werd niet met alle beschikbare krachten gestreefd naar de terugkeer naar alle andere landen, waar de orde vroeger had geëxisteerd. Naar België keerde de orde al heel vlug terug, maar daarmee was de kous af. De meeste andere orden, zeker de grote, hebben die restauratie wel nagestreefd en heel veel tegenkating ondervonden van het episcopaat. Vaak ging de terugkeer uit van een abdij of van een bestaand klooster. Pas laat groepeerden de meeste orden de bestaande abdijen en kloosters onder een centraal en internationaal bestuur. Bij de kruisheren ging men juist omgekeerd tewerk. Eerst probeerde Van den Wijmelenberg het centraal gezag te restaureren en te moderniseren. Omdat hij in de steek gelaten werd door de prioren kon pas veel later – het werd de verdienste van Smits en Manders – werk gemaakt worden van het plaatselijk bestuur. Het kader was, later dan in andere orden, uitgetekend toen Hollmann in 1899 tot magister-generaal werd gekozen. Zijn

verdienste werd het dit kader in te vullen en de orde compatibel te maken aan het apostolaat van de overige reguliere instituten. Misschien bestond het grote verschil tussen Van den Wijmelenberg en Hollmann wel hierin dat de eerste stap voor stap vorderde, terwijl de tweede een integrale, interactieve benadering van de orde voorstond.

Tussen 1840 en 1927 transformeerde de Orde van het H.Kruis als gevolg van het samenspel van restauratie en herstichting. Daarom bijvoorbeeld riep de *vita mixta* van de kruisheren in 1927 reminiscenties op van de orde in de zeventiende eeuw en verschilde er terzelfdertijd duidelijk van. Het was dezelfde orde als voorheen, doch met andere klemtonen (bijvoorbeeld de vervanging van de *stabilitas loci* door de *communitas personarum*, wat van groot belang was in verband met de zending van de orde in dienst van de Kerk). De orde, zoals zij zich in 1927 aandiende, was levenskrachtig en jeugdig enthousiast, vooral door het overzeese missioneringswerk, maar nog steeds arm en bovendien opgescheept met een tekort aan mankracht. Onder de volgende magister generaal Wilhelmus Van Dinter kwam daarin verandering.

De *revitalisering* van de Orde van het H.Kruis hebben wij willen volgen, *stap voor stap*. Het feit dat het hier een kleine orde betreft, maakte een integrale benadering mogelijk en aantrekkelijk. Comparatief onderzoek zou wenselijk zijn geweest om het algemeen patroon te larderen met de ervaringen van de kruisheren. Om diverse redenen hebben wij dit vergelijkend onderzoek niet exhaustief kunnen uitvoeren.

Roger Janssen